

03.2020

СВЯТ БЕЗ
ОТПАДЪЦИ:
ДАЛИ Е
ВЪЗМОЖНО?

РИСКОВАН
ПЛАН ЗА
СПАСЯВАНЕТО
НА ЖИРАФИТЕ

NATIONAL GEOGRAPHIC

БЪЛГАРИЯ

ИВАЙЛО

ЗАГАДЪЧНИЯТ „НАРОДЕН ЦАР“

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

ISSN 1312-6571

5,49 лв.

9 771312 657558

03 >

МАРТ 2020

ИВАЙЛО • КРАЯТ НА БОКЛУКА • ПОХИТЕНИ В НИГЕРИЯ • ЖИРАФИТЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

На корицата:

Бунтарят и бъдещ цар Ивайло доказва своите качества на военачалник и политически водач – умее да води армия в битка, бил хитър и знаел как да взема властта.

ИЛЮСТРАЦИЯ: ВАСИЛ ГОРАНОВ

СТАТИИ

Пътят на Ивайло към Царевец

В края на XIII век политическият рег в Източна Европа е пометен от монголските нашествия. В тази бурна обстановка така наречената селска война на харизматичния бунтар Ивайло окончателно прераства в гражданска, в борба за върховната държавна власт и царския трон.

ТЕКСТ: ПЛАМЕН ПАВЛОВ
ИЛЮСТРАЦИЯ:
ВАСИЛ ГОРАНОВ

..... стр. 28

Краят на боклука

Свят без отпадъци изглежда невъзможен. Кръговата икономика – при която използвате постеливо ресурсите и рециклираме материалите – вдъхновява и бизнеса, и природозащитниците. Можем ли да я осъществим? А можем ли да си позволим да не го направим?

ТЕКСТ: РОБЪРТ КУНЦИГ
СНИМКИ: ЛУКА ЛОКАТЕЛИ

..... стр. 38

Момичетата от Чибок

През 2014 г. „Бoko Харам“ отвлече 276 нигерийски ученички; 112 все още са в неизвестност.

ТЕКСТ: НИНА СТРОХЛИК
СНИМКИ: БЕНЕДИКТЕ КУРЦЕН
..... стр. 60

Жирафу

Преместването на застрашените животни може да спаси някои видове, но поражда нови рискове.

ТЕКСТ: ДЖОШУА ФОР
СНИМКИ: ЕЙМИ ВИТАЛЕ
..... стр. 74

От 2010 г. насам Риота
Каджита заснема
модели, които се поя-
вяват както под, така
и върху леда, покриващ
реките, езерата и бла-
тата в Аляска.

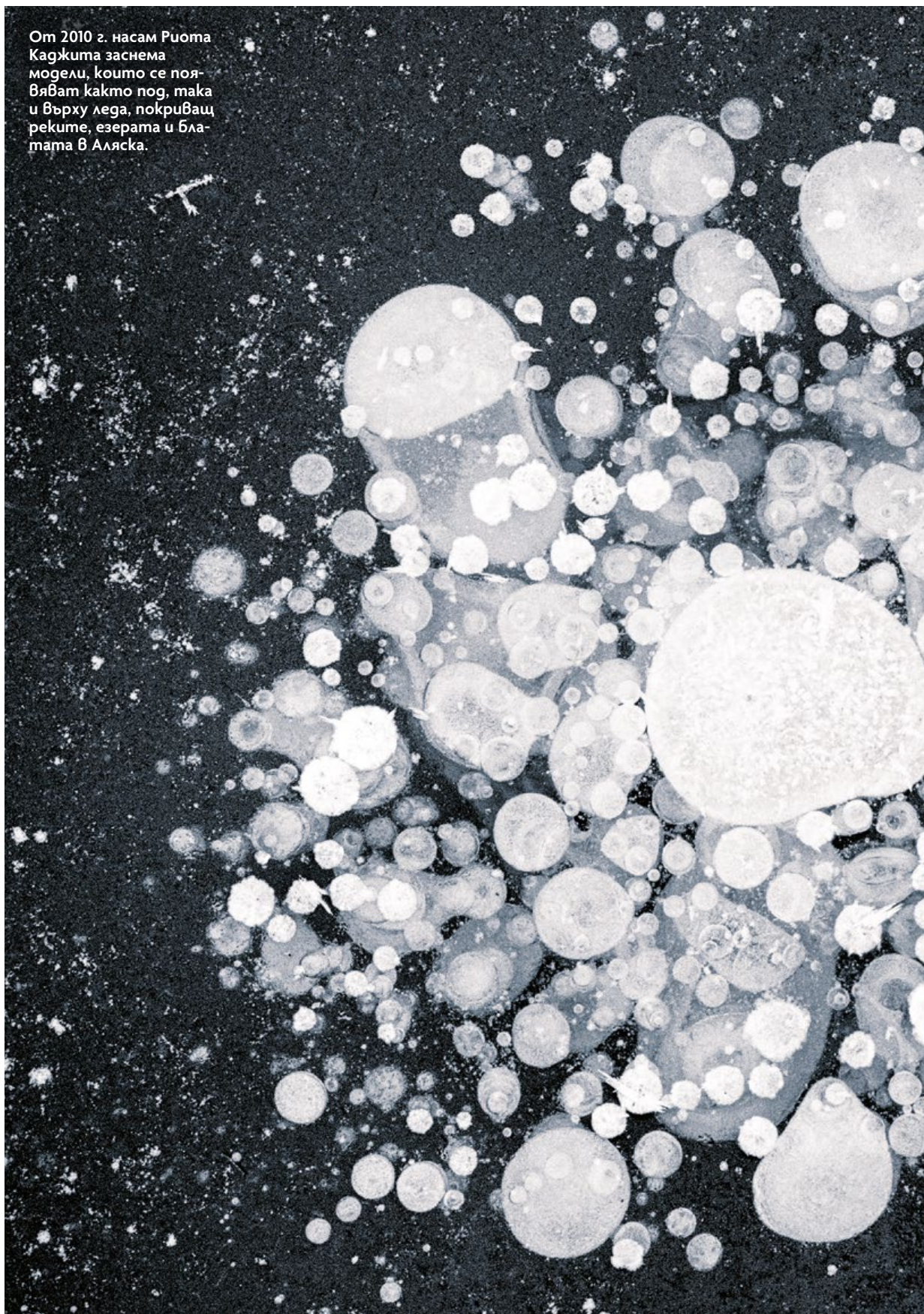

ФОТО
СВИДЕТЕЛСТВО

NATIONAL GEOGRAPHIC

БР. 3 (173)

КАКВО
УЛАВЯ ЛЕДЪТ

ПОГЛЕД
КЪМ
ЗЕМЯТА
ОТ ВСЕКИ
ВЪЗ-
МОЖЕН
ЪГЪЛ

СНИМКИ:
РИОТА КАДЖИТА

Фотографът вижда магически
фигури – и тревожни белези
за климатичните промени, –
замръзнали в леда на Аляска.

ПЪТЯТ НА ИВАЙЛО КЪМ ЦАРЕВЕЦ

ЗАГАДЪЧНИЯТ „СЕЛСКИ“ ЦАР ЗАСЛУЖАВА ДА БЪДЕ НАРИЧАН
„СМЕЛОТО СЪРЦЕ“ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

Българско селище на Царевец има още през IX в., но своята централна за държавата ни роля хълмът добива през XII в., когато Търновград става нейна столица. Тогава започва и изграждането на мощна крепостна система с кули и три порти. Реставрирането на крепостта Царевец започва през 1930 и завършва през 1981 г., в чест на 1300-годишнината от създаването на Българската държава.

СНИМКА: ISTOCK

ТЕКСТ: ПЛАМЕН ПАВЛОВ

НЕ ОТ ВЧЕРА ВЪСТАНИЕТО И ЦАРУВАНЕТО НА ИВАЙЛО БУДЯТ СИЛЕН ИНТЕРЕС И ОЩЕ ПО-СИЛНИ ЕМОЦИИ.

СЪБИТИЯТА ОТ 1277–1280 Г. с право са оценявани като най-драматичната страница от вътрешнополитическата история на средновековна България, а споровете около личността на знаменития бунтар и владетел надали ще приключат скоро. Българският „селски“ цар не бива да бъде идеализиран, още по-малко поставян на „класов“ пиедестал, но напълно погрешно е превръщането му в рушител на държава... Дори и оскъдните сведения, оставени ни от съвременниците, ни убеждават в изключителните качества на тази невестна личност.

Прочутият в своята епоха бунтовник е наричан от византийските автори „Лакана“ („зелка“) и „Кордокува“ (изопачено от „бърдоква“, маруля) – прозвища, наложени от неговите противници. Личното му име е известно от една бележка към т.нар. Свърлижки листове (средновековен български ръкопис от градчето Свърлиг в Поморавието, днес в Сърбия), където местният книжовник Костадин Войсил с няколко думи отбелязва „цар Ивайл“ и събитията през 1279 г. Шестстотин години по-късно, през 1879 г.,

руският професор Измаил Срезневски публикува въпросния текст, но поради недостатъчно познаване на българския език допуска симптоматична грешка – предава израза „... в дните на Ивайла царя...“ в маниера на сръбските имена (по аналогия с „Михайло“/„Михаил“, „Гаврило“/„Гаврил“ и т.н.), а не на българските... По инерция тази неточна именна форма е възприета от историци, филолози, писатели и така се налага в системата на съвременните български имена. Уви, днес е късно тя да бъде променена, поради което я използваме и ние.

Прозвището „Лакана“ също създава проблеми. Обяснението е, че то идва от „дивите зеленчуци“, с които според византийските историци се е хранел „бедният свинепас“. Разбира се, това тълкуване е наивно, а и няма защо използването му да цели непременно обидата – във Византия „Лакана“ („Зелчо“), макар и рядко, се среща

Редакцията изказва специална благодарност на **Регионалния исторически музей – Перник** за оказаното любезно съдействие при осъществяването на този материал.

дори като лично име! Във византийската, а и в българската история обаче има конкретни примери, в които „лахана“/„зелка“ е жаргонна дума, аналог на „насилник“, „бунтовник“, „разбойник“... Явно случаят с Ивайл/Ивайло е такъв. Любопитно обяснение можем да посочим и за прозвището „Бърдоква“ – в някои византийски паметници с термина „бардоква“ са обозначени войниците, чието основно оръжие е боздуганът. Както изглежда, мълвата за водача на бунта в България е имала своите чудновати превъплъщения.

РОДНОТО МЯСТО на „селския“ цар се търси в Добруджа предвид първите му сблъсъци с татарите. Наистина най-застрашени от татарските набези са били североизточните земи, но в своите нахлувания степните нашественици са прониквали дълбоко в страната, за което има редица примери. Както изглежда, най-верните привърженици на Ивайло са живеели в района на Източна Стара планина. Именно там е регистрирана и най-упоритата съпротива срещу навлезлите в българското царство византийски войски по време на събитията

„Влизането на Ивайло във Велико Търново“ – стенопис на Илия Петров (1961 г.), Археологически музей – В. Търново; **На отсрещната стр.:** меч от началото на XII в., Регионален исторически музей – Перник

ята от 1278–1280 г. Затова, когато става дума за Ивайло и неговото въстание, съвременниците споменават здрави крепости като Овеч (Провадия), Мъглиж, Твърдица и други твърдини в районите на Варна, Велики Преслав, Айтос и Котел от двете страни на Стара планина.

Съвременникът Георги Пахимер разказва, че бъдещият цар е живеел бедно и се е хранел „... само с хляб и диви зеленчуци...“. Оттук са правени какви ли не изводи, за да бъде причислен Ивайло към селската беднота от „парици“, „отроци“ и подобни категории население. Напротив, Ивайло най-вероятно не е просто „селянин“, а представител на онова войнишко население, което е имало своя земя, оръжие, военна подготовка и дори данъчни привилегии от страна на държавата. Тези българи във времето на османското господство са известни като „войнуци“, „войнигани“, „дървентджии“ (въоръжени

на смърт...“ . Както излиза, за да сломи психологически противника, поне в някои случаи Ивайло не е вземал военнопленници! Това нехуманно поведение – не само от днешна, но и от тогавашна гледна точка – не е нещо уникално, а намира достатъчно паралели в средновековния свят.

В своята поема „За подвизите на прочутия протостратор“ византийският поет Мануил Фил описва действията на командващия ромейските войски Михаил Глава Тарханиот. Нахлувайки през Източна

Царевец – Редакцията изказва специална благодарност на художника Васил Горанов за безвъзмездното предоставяне на картината му „Царевец“ и рисунката на корицата.

ЗА НОГАЙ НАЙ-ОПАСНИЯТ ПРОТИВНИК В БЪЛГАРИЯ СИ Е ОСТАВАЛ ИМЕННО ИВАЙЛО.

Стара планина, протостраторът среща яростната съпротива на Ивайловите военачалници Момчил, Куман, Дамян, Кънчо, Стан и др. Тежки битки се водят за всеки планински проход и всяка крепост... По същото време Ивайло е предприел поход на североизток. Според Пахимер „... той не можеше да избегне променливата съдба, на която надменно приписваше всичко, и затова бе известно, че е бил победен от татарите...“. Обсаден в дунавския Дръстър (дн. Силистра), Ивайло няма възможност да спре византийското напредване, а враговете му пускат слух за неговата смърт! Болярите отварят вратите на столицата, след което Иван Асен III приема царската корона. В началото на 1279 г. Мария, бременна от Ивайло (знае се, че по-късно им се ражда дъщеря), е изпратена в Цариград заедно със сина си Михаил.

Ако император Михаил Палеолог е сметнал, че така войната е приключена, скоро е опроверган от последвалите събития! Слухът за гибелта на Ивайло се оказва неверен, а и поражението му от страна на татарите очевидно съвсем не е пълно и окончателно. Напротив, „бунтовникът цар“ успява да постигне споразумение с Ногай, след което през пролетта – лятото на 1279 г. взема инициативата в свои ръце. Уплашен от развитието на нещата в България, императорът изпраща подкрепления на Иван Асен III. През юли при Диавена (Девня) Ивайло разбива 10-хилядния корпус на полководеца Мурин. На 15 август 1279 г. нанася унищожително поражение „... от външната страна на Хемус...“ на ромейската войска, командвана от Априн. По същото време Иван Асен III е все още в Търново, но няма нито способностите, нито волята да потегли срещу Ивайло. Скоро царственият натрапник е толкова непопулярен, че се страхува от преврат от страна на българското болярство. Неговото позорно бягство от българската сто-

лица става нейде в началото на следващата 1280 г. Тогава престолът е зает от видния болярин Георги I Тертер (1280–1292).

ИВАЙЛО НЕ БИ МОГЪЛ да действа успешно, ако не е притежавал сигурен тил – очевидно под властта му са оставали градове, крепости и цели области. С други думи, той продължава да бъде реален владетел на част от България, като неговата „алтернативна“ столица най-вероятно е бил Дръстър, а може би старопрестолният Велики Преслав? Въпреки това, понесъл гостатъчно загуби в битките с ромеи и татари, Ивайло не успява да премине в контранастъпление срещу противниците си в Търново. При това на престола вече не е чужда марионетка, а авторитетен военачалник като Георги Тертер.

В началото на 1280 г. изненадващо виждаме Ивайло като „гост“ на хан Ногай в неговата дунавска резиденция – старата българска крепост Облущица/Исакча (Северна Добруджа, днес в Румъния). Тази неочаквана постъпка, нелишена от драматичен привкус, е предмет на противоречиви оценки – от „предателство“ до „стандартен“ политически ход. Ивайло е приет благосклонно от татарския хан, но скоро в Исакча пристига и изпратеният от Византия Иван Асен III. Двамата съперници попадат в нелепа, трагикомична ситуация – коварният татарин залъгва поотделно Ивайло и Иван Асен с обещания, но не им спестява унижението да присъстват заедно на трапезата като негови „скъпи гости“... По време на един пир и както се твърди, под въздействието на алкохола Ногай заповядва да убият Ивайло, казвайки: „Този е враг на моя баща, императора!“. Без да е враг на Михаил VIII, а напротив, от същата участ е заплашен и Иван Асен III... Той обаче е спасен от Ефросина, византийската съпруга на Ногай, и веднага потегля назад към Кон-

КРАЯТ НА БОКЛУКА

Свят без отпадъци изглежда невъзможен. Но идеята за кръговата икономика – при която използваме пестеливо ресурсите и рециклираме материалите – вдъхновява и бизнеса, и природозащитниците. Можем ли да я осъществим? А можем ли да си позволим да не го направим?

ТЕКСТ: **РОБЪРТ КУНЦИГ**
СНИМКИ: **ЛУКА ЛОКАТЕЛИ**

ЕНЕРГИЯ

Силозът за боклук на новия инсинератор в Копенхаген поема 22 000 тона. Автоматични кранове размесват отпадъците, за да горят по-чисто. Голяма част от вътрешността на завода е заета от оборудване, което пречиства пушека. Вместо да сметището, по-добре е боклукът да стигне до инсинератор, но кръговата икономика цели да сложи край на отпадъците, като просто не ги произвежда.

СЛЕДВАЩАТА СНИМКА

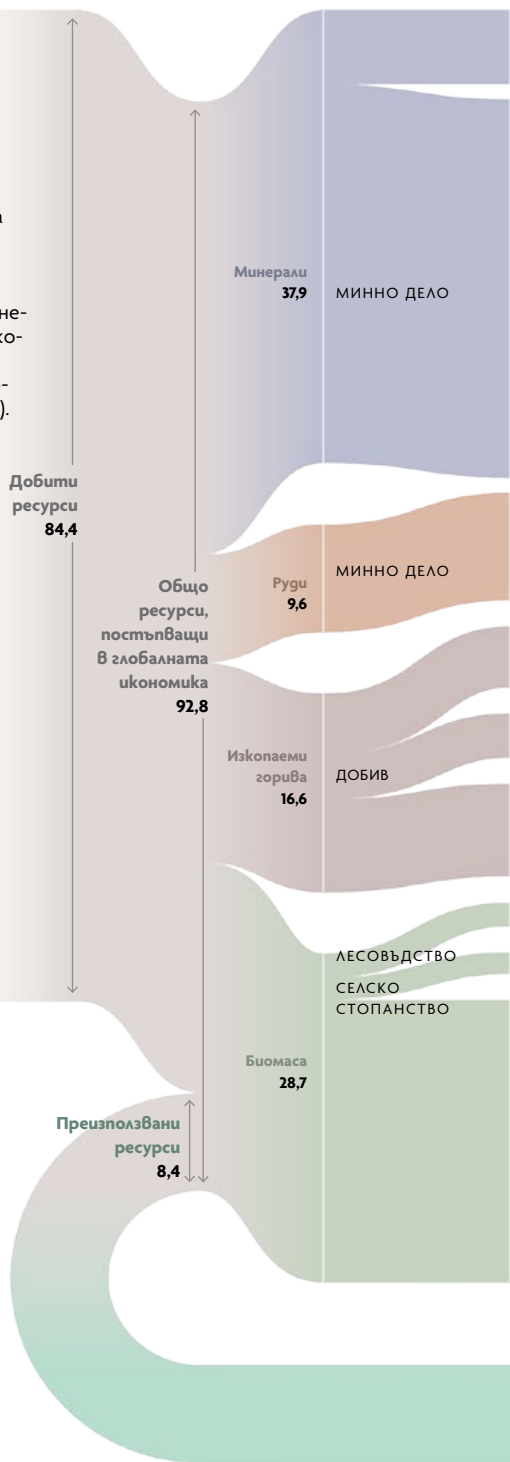
С прозвището „Копенхил“ инсинераторът в датската столица използва най-модерни технологии, за да превърне 485 000 тона отпадъци годишно в енергия, която осигурява ток на 30 000 домакинства и отопление на 72 000. Заводът служи и като място за отсиджване – с всесезонна ски писта, оброчен от дървета маршрут за тичане и ходене и 85-метрова стена за катерене.

РЕНТГЕНОВА СНИМКА НА ГЛОБАЛНАТА ИКОНОМИКА

Глобални ресурси, 2015 г.
в милиарди тонове

Добив

От земята
Огромното мнозинство на вливащите се в икономиката ресурси – 84,4 млрд. тона през 2015 г. – са извлечени от земята: както изчерпаеми (минерали, руди и изкопаеми горива), така и възобновяеми (биомаса).

В АМСТЕРДАМ се запознах с човек, който ми показва скритите течения на нашето съществуване – огромните потоци суровини и продукти, които се използват с толкова прекрасни и вредни последиствия от 7,7 млрд. души. Нецо като общия ни метаболизъм. Беше ясна есенна утрин и се намирах във величествена стара

тухлена сграда край Оостерпарк. Преди век, когато холандците все още добивали кафе, нефт и каучук от своята колония в Индонезия, зданието било построено като колониален изследователски институт. Днес приютява редица организации с научно благородни цели. Тази, в която работи Марк де Уит, се нарича *Circle Economy* („Кръгова икономика“) и е част от енергично международно движение, което се стреми да реформира начина, по който правим, общо взето, всичко през последните два века. Той отвори една брошура и разгъна пред

Идеята печели подкрепа, особено в Европа – този малък, пренаселен и богат, но беден на ресурси континент. Европейският съюз инвестира милиарди в стратегията; Холандия е обещала да стане напълно кръгова до 2050 г. Амстердам, Париж и Лондон имат своите планове. „Трябва да се случи“ – каза Уейн Хъбард, който е начело на Лондонския съвет по боклука и рециклирането, когато го попитах дали кръговата икономика би могла да се случи.

Един от хората, които със сигурност смятат, че може да стане и чиято работа е отворила очите на много други, е американският архитект Уилям Макдона. През 2002 г. двамата с германския химик Михаел Браунгарт написали визионерската книга „От люлка до люлка“, където се твърди, че продуктите и стопанските процеси могат да бъдат проектирани по такъв начин, че целият боклук да се запазва неценово. Преди да замине за Европа, посетих кабинета на Макдона в Шарлътсвил, Вирджиния, за да му задам заядливия въпрос: Дали всички тези приказки за край на боклука не са просто фантасмагории?

„Разбира се, че са фантасмагории, няма съмнение – каза Макдона. – Имаме нужда от фантасмагории, за да вървим напред.“ Не след дълго занесох да ми поправят стъпалния куфар на колелца (много по-кръгово, отколкото да си купя нов) и тръгнах да проверя какви доказателства мога да намеря за евентуалното съществуване на кръговата икономика.

Метали

ВСЪЩНОСТ ПЪРВИТЕ МАЛКИ НАРУШЕНИЯ
на нашата естествена кръговост датират отпреди индустриалната революция от XVIII в. Римляните първи въвели едно преважно изобретение: канализацията. Т.е. пренасочили човешките отпадъци към реките, вместо да ги върнат в нивите, където – както ще ви каже всеки спец по кръговостта – им е мястото на тези хранителни вещества.

Също така римляните и преди това финикийците добивали мед от богатите жила край Рио Тинто в Испания. Те обаче и рециклирали: претопявали отнети от

покорените народи бронзови статуи, за да правят оръжия. Медта винаги е била много търсена за рециклиране. В сравнение с отходните води тя е рядка и ценна.

В дъбра на медодобивния завод „Аурубис“ в Люнен в западногерманската област Рур има голям бюст на Ленин, който се издига в една леха с цветя – спомен за многото бронзови Лениновци от градове в комунистическа Източна Германия, които били претопени тук след обединяването на Изтока и Запада през 1990 г. „Аурубис“, най-големият производител на мед в Европа, е и най-големият рециклатор на мед в света.

За разлика например от пластмасата, медта може да се рециклира до безкрай без загуба на качество – тя е идеален кръгов материал. Заводът в Люнен все още преработва масивна мед – основно тръби и кабели, но се е наложило да се приспособи и към отпадъци с много по-ниска концентрация. След като Европа заменила сметницата с общински инсинератори, започнала да се появява много суруря с късчета метал – „тѝ като някой е изхвърлил мобилния си телефон в боклука“ вместо в контейнера за рециклиране – обяснява заместник-директорът Детлеф Лазер.

Заедно с Хендрик Рот, отговарящ за екологията в завода, гледахме как един екскаватор товари цели кофи електронни отпадъци, включително лаптопи, върху наклонена конвейерна лента, която ги откарваше към шредерна машина – само първата от над десет стъпки от зашеметяващия и оглушителен процес по сортирането. На едно място минаваше конвейерна лента с големи колкото глан късове от печатни платки. Някои падаха в бездната, а други сякаш по собствена воля прескачаха върху друга лента отгоре. Система от камери – обясни Рот – решава дали гаденият къс съдържа метал – и ако не, задейства въздушна струя под него в подходящия момент.

„Аурубис“ продава събрания алуминий и пластмаса на съответните индустрии; медта и други цветни метали отиват в нейните пещи.

Според доклад на ООН от 2017 г. по целия свят се рециклират едва около една пета от всички електронни отпадъци. „Аурубис“ дори приема пратки от САЩ. „Но понякога

МАШИНИ

Повторното използване на механизми е доказала се с времето стратегия за намаляване на отпадъците. Във военновъздушната база „Дейвис-Монтан“ в Тъксън, Аризона, където сухият въздух ограничава корозията, са складирани близо 3300 бракувани правителствени самолети и хеликоптери. Летателните апарати се използват за части (на снимката) или биват ремонтирани и връщани на служба. За да се съхранят, те биват пръскани с подложачо на почистване защитно покритие. Мястото, най-голямото от този вид, често бива наричано „Костницата“.

Рециклираният дял все повече се състои от евтини износени грехи. Бур почти винаги губи пари от тях. Бързата мода – каза той – би могла да го остави без работа.

Има един вид рециклиране, от който все пак изкарва скромна печалба. От десетилетия Бур доставя вълнени пуловери и други плетени грехи на компании в Прато, Италия, които механично разчепкват вълната и извличат дългите нишки, от които могат да се получат на практика нови грехи. Тъканият памук и полиестерът не могат да се рециклират така – нишките се оказват твърде къси. Половин дузина проходящи компании разработват технологии за химично рециклиране на тези нишки. Според Бур, за да се поощри това развитие, Европейският съюз трябва да изисква новите грехи да съдържат например 20% рециклирани нишки.

„След 10 години ще е така – каза Бур. – Трябва да е така.“

При Елън Макартър усетих ентузиазъм относно различен бизнес модел, който би могъл да поощри кръговостта в много сектори на икономиката – модел, който се основава не на притежаването, а на наемането. Към момента интернет компаниите за грехи под наем представляват по-малко от една десета от процента от глобалния моден пазар, но бързо се разрастват.

На теория наемането е по-устойчиво: ако много хора използват едно и също нещо, като цяло ще има нужда от по-малко грехи. На практика не е толкова сигурно: не е изключено клиентите просто да добавят към гардеробите си луксозни облекла под наем. А даването под наем със сигурност ще доведе до ръст на опаковането, транспортирането и химическото чистене на грехи. Наскоро журналистката Елизабет Клайн, която има две книги за бързата мода, се опита да обобщи плюсовете и минусите. „Най-устойчивият начин за обличане – гласи заключението ѝ – е да носите това, което вече е гардероба ви.“

Храна

ХОРАТА НЕ МОГАТ ДА ПОСТИГНАТ кръговост сами; системата трябва да се промени. И все пак личният избор има значение.

„На първо място става дума да използваме по-малко неща“ – каза Лиз Гудуин от Световния институт за ресурсите.

През 2008 г. Програмата за действие в сферата на отпадъците и ресурсите (*WRAP*), по това време ръководена от Гудуин, направила едно от първите големи изследвания относно изхвърлянето на храна. Организацията с нестопанска цел обхванала над 2100 британски семейства, дали съгласие на инспектори да ровят в боклука им и да претеглят всяка огризка. „Беше абсолютно шокиращо – спомня си Гудуин. – Намерихме цели пилета в опаковките им.“ Близо половината от всички салати и една четвърт от плодовете отивали на сметището, както и близо 400 000 тона картофи годишно. Взети като цяло, британците изхвърляли всяка трета торба с покупки.

Оказало се, че не са изключение. В световен план се разхищава близо една трета от цялата храна, чиято годишна стойност е близо един трилион долара. Това ми каза глобалният директор на *WRAP* Ричард Суонъл. Той ми обясни, че преди изследването на *WRAP* никой не си давал сметка колко много храна и пари се прахосват във Великобритания.

WRAP започнали енергична пиар кампания („Обичай храната, мрази боклука“). Тя имала ефект при женски организации за популяризирането на съвети за спасяване на стари храни. Освен това убедила хранителни вериги да въведат някои прости мерки: по-ясен и максимално дълъг срок на годност; по-малки опаковки за многократна употреба; край на практиката „купи едно, вземи едно безплатно“ за стоки с малък срок на годност. Все скучни и позабравени неща, основаващи се на здравия разум, които обаче имали ефект. Към 2012 г. количеството изхвърлена годна храна в Британия било намаляло с една пета.

В последно време прогресът буксува, но никой не си е мислил, че само здравият разум ще е достатъчен да сложи край на разхищението на храна. Може да се наложи да припомним към изкуствен интелект. От седалището си в преустроена викторианска фабрика за мебели в Лондон Марк Зорнис, изпълнителен директор на *Winnow*, рекламира едно

СЕЛСКО СТОПАНСТВО

Най-голямата вертикална ферма в света, която се управлява от AeroFarms в седището им в Нюарк, Ню Джърси, си е поставила за цел да отглежда зеленчуци устойчиво и целогодишно наред сградовете. Млади листни зеленчуци растат върху субстрат от рециклирани пластмасови бутилки, който може да се преизползва. Водата се подава към корените под формата на мъгла отдолу, което спестява 95% от количествата, необходими на открито. Не се използват пестициди. Добавят се хранителни вещества и торове само колкото е нужно. Осветлението осигурява светлина със специфичната дължина на вълната, необходима на зеленчуците. От компанията казват, че добивът им е до 390 пъти по-голям в сравнение с традиционното земеделие.

866.610.BLUE 51482

високотехнологично решение, което неговата проходаща компания вече е инсталирала в 1300 ресторантски кухни: умна кофа за боклук.

Зорнис ми демонстрира една такава в своята заседателна зала, като използва пластмасово пилешко бутче. Всеки път когато готвач или сервитьор изхвърли някое ястие в кофата на *Winnow*, кантар измерва добавеното тегло и камера щраква снимка. Софтуерът с изкуствен интелект разпознава новия отпадък – в „Икеа“ се научил да различава три вида кюфтенца – и изкарва цената му на дисплея.

Зорнис твърди, че клиентите му редовно намаляват наполовина разхищението на храна, като се вслушват в кофите си за боклук. „Когато започнеш да измерваш проблема, тогава се заемаш с решаването му“ – каза Зорнис. Нямаш печалба от нещата, които изхвърляш.

В Амстердам – в ресторанта *InStock*, който приготвя амбициозни блюда от залежали храни – седнах под дървената дъска, на която отчитаха количеството „спасена храна“ – 780 054 кг. Една от основателките, Фреке ван Нимвеген, беше на бара и се занимаваше със сметките. Доjde при мен и ми разказа историята си, докато хапвах фиксираното меню.

Ван Нимвеген била завършила бизнес администрация две години по-рано и работела за „Алберт Хейн“, най-голямата нидерландска хранителна верига, когато открила проблема с разхищението на храна. Като помощник-управител на магазин тя искала да направи нещо по въпроса, но не можела – хранителните банки вземали малко хляб, но не приемали всички стоки. През 2014 г. на нея и двама колеги им хрумна идеята за *InStock* и убедили компанията да ги подкрепи. Развили се от временна инициатива до този ресторант и още два в Утрехт и Хага.

„Не че сме си мечтали да направим верига ресторанти – каза тя. – Съвсем не. Искахме да направим нещо по отношение на изхвърлянето на храна.“

Пристигна второто: ханки „Пържена дъска от Кентъки“. Ван Нимвеген обясни, че летище „Скипхол“ наема ловци, които отстрелват диви дъски, които иначе рискуват да повредят реактивните

двигатели. По-рано изгаряли мъртвите птици; сега ги карат тук. Ханките бяха жилави, но вкусни.

Готвачите в *InStock* импровизират с каквото получат. Храната идва от „Алберт Хейн“, но също и от производители, включително фермери. „Лесно е да виним супермаркетите – каза Ван Нимвеген. – Цялата снабдителна верига, включително клиентите – всички искат всичко да е налично през цялото време. Затова винаги зареждам малко повече.“

През 2018 г. *InStock* започнал да гостава залежали храни на други ресторанти. Сега приоритетът на Ван Нимвеген е да сключи договори за снабдяване на ведомствени столове. „Най-важното за нас е да постигнем количество – каза тя. – На подобни места има хиляди хора, които искат да обядват.“ Според един правителствен доклад нидерландците са успели да намалят разхищението на храна с 29% от 2010 г. насам – дори повече от британците.

Отворени възможности

ИЗМЪКВАНЕТО ОТ КАПАНА, в който ни е вкарала линейната икономика, и връщането към стопанство, което да следва модела на природата, ще изисква много „дивергентно мислене“, както го наричат психолозите. В Копенхаген се спрях да се полюбувам на новия общински инсинератор, който произвежда енергия от отпадъци и определено се отклонява от нормата: на покрива му има целогодишна ски писта. Но истинската ми цел беше съседното пристанище Калундборг, което е нещо като икона на кръговата икономика.

Там седнах в една претъпкана заседателна зала с мениджърите на 11 индустриални завода, всичките на различни компании, които бяха сформирали необичаен съюз – всеки използваше отпадъците на другия. Председателят на групата, Михаел Халгрен, управлява завод на *Novo Nordisk*, който произвежда половината от световното количество инсулин и – заедно с родствена си компания *Novozymes* – 300 000 тона изхабени грозди. Остатъчната каша се закарва в централа за биоенергия, където бактерии

ОТВЛИЧАНЕТО НА 276 НИГЕРИЙСКИ УЧЕНИЧКИ РАЗГНЕВИ СВЕТА. 112 ВСЕ ОЩЕ СА В НЕИЗВЕСТНОСТ. ОЦЕЛЕЛИТЕ СИ ВРЪЩАТ БЪДЕЩЕТО.

ТЕКСТ: **НИНА СТРОХЛИК**

СНИМКИ: **БЕНЕДИКТЕ КУРЦЕН**

Естер Усман стои зад общежитието в Североизточна Нигерия, където тя и повече от 100 други ученички от Чибок учат и

живеят. Младите жени се подготвят за прием в университет и планират кариери в бизнеса, медицината и човешките права.

ПЕЙШЪНС БУЛУС И ЕСТЕР ДЖОШУА СЕ ДЪРЖАЛИ ЗА РЪЦЕ, КОГАТО ГИ ИЗКАРАЛИ ОТ СТАЯТА ИМ С НАСОЧЕНО ОРЪЖИЕ В ОНАЗИ АПРИЛСКА НОЩ.

Докато ги товарели в откритата каросерия на камион, те изпуснали ръцете си. Сред масата от уплашени ученички Пейшънс гочула Естер да пита тихо: „Какво ще стане?“

После някой скочил отстрани. Внезапно и групи момичета започнали да се търкалят в мрака, рискувайки да ги застрелят или да се изгубят в непознатата гора, за да избягат от похитителите си. Пейшънс се огледала, но Естер явно била издърпана към вътрешността на каросерията. Пейшънс си пробила път с бутане, стигнала до рѣба на каросерията и скочила без Естер.

В продължение на пет години бунтовническо въстание в Североизточна Нигерия тероризирало региона и принуждавало училищата да затварят. Държавната девическа гимназия в Чибок отворила отново врати през април 2014 г., за да могат ученичките да положат годишния си изпит. В регион, където по-малко от половината момичета посещават начално училище, тези ученички били надделели над обстоятелствата, в които били родени, дълго преди войната да стигне до тях. Но около 23 ч на 14 април камиони с бойци на „Боко Харам“, чието име се превежда грубо като „Западното образование е грях“, отвлели 276 момичета от общежитията им, натоварили ги на камиони и се отправили към беззаконното прикритие на гората Самбиса – природен резерват, превзет от джихадистката групировка, за да води кървава война срещу правителството.

Нападението породило международната кампания *#BringBackOurGirls* („Върнете ни момичетата“). Чибок, отдалечен, почти неизвестен град преди отвлечанията, станал символ на някои от най-тежките проблеми на Нигерия – корупция, несигурност, невидимост на

Граждански патрул открил Амина Али, която украси тази фотография, да броди из горския резерват „Самбиса“ през 2016 г. Тя била първата спасена от липсващите ученички. По-късно същата година правителството преговаряло за освобождаването на 21 момичета, а през 2017 г. – за още 82.

Amira Ali

I will never give up

В неделните дни младите жени посещават религиозна служба в АУН. В края на академичната година пастор Раймонд Обингу ги насърчи да се

върнат и да възобновят обучението си през есента. В този регион не е необичайно учениците да напускат училище, за да се омъжат.

на групички от по две, да помолят да отидат по нужда и после да избягат. Похитителите не успели да ги открият. На Мери ѝ отнело 24 часа да стигне до дома си и когато най-сетне се добрала, открила цялото си село погълнато от битка. Инсайн и екипът ѝ шофирали до Чибок и се върнали с два микробуса оцелели, които искали да продължат образованието си в АУН. В университетския кампус били настанени 24 ученички, заобиколени от висока стена и пазени от охранители. Те посещавали „Ню Фаундейшън Скул“ (НФС) – специално създадена програма, която да подготви младите жени от Чибок за колеж.

ПРЕЗ СЛЕДВАЩИТЕ ДВЕ ГОДИНИ нито една от липсващите ученички не била освободена. После, през май 2016 г., ученичката от Чибок Амина Али избягала от гората с бебето си. Твърди се, че 5 месеца по-късно нигерийското правителство предложило на „Боко Харам“ пари и затворници в замяна на освобождаването на 21 момичета. Тежко недохранени, те били отведени в болница в столицата Абуджа. Казаха, че похитителите им дали избор: да приемат исляма и да се омъжат или да станат робини. Повечето избрали робството, докладваха медиите.

През май 2017 г. бяха освободени още 82 момичета. Прочувствената им среща с родителите им беше излъчена по цял свят. В САЩ Пейшиънс Булус гледала новините, следейки имената на спасените. Сърцето ѝ подскочило, когато попаднала на Естер Джошуа.

Когато научила, че наскоро освободените ѝ 103 съученички ще се присъединят към тези, които учат в АУН, тя пратила съобщение на приятелка: щом Естер пристигне в Йола, кажи ѝ да ми се обади.

През септември 2017 г. момичетата от Чибок, които живеели и учили в АУН, се увеличили от 24 на 130. Младите жени живеели тихо, в учене и молитви. Естер се притеснявала от оживената обстановка в кампуса.

След като Естер Джошуа (вляво) била освободена от плен, ѝ се обадила Пейшънс Булус, която избягала по време на отвлечането и сега учи в САЩ.

Пейшънс подтикнала Естер да се възползва от своя втори шанс. „Това е най-добрата ни възможност да направим нещо добро“ – казва тя.

почти три години в плен и се борят с последиците от травмата.

Ръководителите в АУН казват, че тази охрана е необходима. Но някои смятат това за прекалена протекция. „След като ги освободиха, правителството ги държеше заедно в някаква сграда в Абуджа. След това ги откараха до АУН – казва Анието Юанг, нигерийската изследователка в „Хюман Райтс Уоч“, която следи отблизо случая. – Сякаш са отделени във всеки един етап.“

Нигерийското правителство и частни дарители покриват разходите за поне 6 години образование за всяка от тях. Петнайсет ученички са завършили гимназиалната програма на НФС и учат в университета. Мери К., която избягала в деня след отвлечането, пристигнала в кампуса през 2014 г., без да говори английски. След две години била приета в АУН. Преходът не бил лесен. Сега изглежда познава всички в кампуса. Веднъж седмично съветва група ученички в НФС за това как да разпределят времето си, как да усъвършенстват английския си и да минаат трите стандартни теста, нужни за прием в АУН.

Не всички оцелели от войната на „Боко Харам“ имат такива възможности. В щата Борно, епицентърът на кризата, училището било отменено за две години. Там и в още два съседни щата са били разрушени около 500 училища, още 800 са затворени и са убити над 2000 учители.

На близо 25 км от кампуса на АУН Глория Абуя, която живее в бежански лагер с 2100 обитатели, става в 5 ч сутринта и върви 2 часа до училище. Когато през 2014 г. в родния ѝ град Гуоза за пръв път дошли бойци на „Боко Харам“, те избили мъжете и нареждали на съпругите им да погребат телата. По-късно взели момичетата. Глория прекарала два месеца в плен, преди да избяга една нощ, докато похитителите ѝ се молели.

Много жени, държани в плен от „Боко Харам“, се връщат в общности, които се

страхуват от тях, и в семейства, които ги отбягват. Глория не знае кога и дали ще си възвърне стария живот. „У дома не е останало нищо, заради което да се завърна“ – казва тя.

През май 2019 г., седмица преди лятната им ваканция, ученичките от Чибок се подготвяха да отбележат годишнината от освобождаването им от плен. „Много е тъжно, защото си спомняме за нашите сестри в гората – казва Амина Али. – А ето ни нас тук, щастливи.“

На следващия ден актьорската трупа игра пиеса, в която две момичета бяха отвлечени за откуп и семействата им се бореха, за да си ги върнат. Сценарият се подиграваше с неефективната полиция, с мързеливите чиновници и алчните похитители. Когато пленничките бяха освободени и се върнаха при семействата си, публиката избухна в оваци.

Три семейства на момичета в неизвестност, които живеят в Абуджа, казват, че няма номер, на който да се обадят за информация, не ги предупреждават, преди да оповестят новините, и нямат контакт с правителството от една напрегната среща с президента Мухамаду Бухари през 2016 г.

На хълмче зад квартал с посолства и представителни къщи в Абуджа, Ребека Самуел живее в претъпкан дом от бетонни блочета. Дъщеря ѝ Сара е от ученичките, които все още са в неизвестност. Три снимки, които държи в портмонето си, показват Сара като петгодишно дете, завършващо детската градина, като дръзка 14-годишна девойка и като сериозна тийнейджърка, облечена в бяло. Когато през 2017 г. били освободени 82 момичета, Самуел хукнала към болницата, където ги държали. Охраната не я пуснала.

МАЛКО ПРЕДИ ЛЯТОТО НА 2019 Г. В АУН се чуло, че бойци са изгорили домовете на няколко семейства на ученички от Чибок. Шефът на охраната, Лайнъл Роулинс, посъветвал младите жени да не се връщат у дома, но около 90 от тях решили да се приберат въпреки всичко. За някои това било едва второто лято от освобождаването им и те отчаяно искали да видят семействата си.

В АУН се тревожат за нещо повече от безопасността: повечето от тези жени са

ИЗЧЕЗВАЩИ ВИДОВЕ

Ж И Р А Ф И

**ТАЙНСТВЕНИТЕ
ГИГАНТИ СА
ИЗПРАВЕНИ
ПРЕД ВСЕ
ПО-ГОЛЕМИ
ОПАСНОСТИ
В АФРИКА.
ПРЕМЕСТВАНЕТО
НА ЖИВОТНИТЕ
МОЖЕ ДА СПАСИ
НЯКОИ ВИДОВЕ,
НО ПОРАЖДА НОВИ
РИСКОВЕ.**

ТЕКСТ: ДЖОШУА ФОЪР

СНИМКИ: ЕЙМИ ВИТАЛЕ

ДЕЙВИД ЧАНСЪЛЪР

Тексаска препараторска работилница показва пресен трофей на жираф. Картонени ивици и игли придържат кожата на мястото ѝ, докато съхне върху стиропорен калъп с формата на жираф. Броят на жирафите е намалял с 40% за 30 години, до около 110 000 в дивата природа.

ОТ

ВСИЧКИ ГОЛЕМИ АФРИКАНСКИ БОЗАЙНИЦИ, които ветеринарят Пит Моркъл е трябвало да лови в кариерата си – лъвове, горски слонове, бели носорози, – жирафите му причиняват най-голям стрес. „При другите животни се опитвам да дам само толкова анестетик, колкото да ги обездвижи, но с жирафите използвам абсолютна свръхдоза, за да ги повалим по химически път“ – казва 59-годишният мъж, докато го следя как дебне двугодишен женски жираф из нигерийските храсталаци, на около 100 км източно от Ниамей, столицата на Нигер. Моркъл е заредил пушката си за упоиващи

ПАРАС ЧАНДАРИЯ

стрели с доза еторфин – опиоид, около 6000 пъти по-силен от морфина. Щом проникне в кожата на жирафа, Моркъл и екипът му ще разполагат само с минути, за да проследят животното, да го обездвижат и да инжектират във врата му антидот, за да не загине. Ако женската бъде заловена успешно и оцелее при преместването си на 800 км до другия край на Нигер, тя ще стане една от осемте Адамовци и Еви, родоначалници на нова популация на едни от най-редките диви бозайници в света.

ЖИРАФИТЕ, които преследвахме цяла седмица, са наследници на около 50-ина екземпляра, които са достигнали до западноафриканската държава Нигер в края на 80-те години на XX в., когато

сушата и войната ги прогонили от местобитанията им в съседно Мали. Те тръгнали на юг-югоизток през Сахел, по брега на р. Нигер, и минали покрай Ниамей, преди да се установят в региона Куре, на сухо и прашно плато.

Амаду Хама, 76-годишен пастир от племето фулани, си спомня какво е било преди десетилетия, когато за пръв път срещнал един от тези жирафи. „Помислихме, че е самият дявол, заради шията и рогата. Хората ми бяха разказвали за опасни животни като лъбовете, но никога не ми беше казвал за жирафа. Уплашихме се. Дори кравите се уплашиха.“

Тези новопристигнали гиганти били последните оцелели от някога голяма популация на „бели жирафи“, чийто ареал в

Очертаващи се върху силуета на Найроби, жирафи бродят в парка „Найроби“, на 6,5 км от центъра на кенийската столица. Над 100 вида бозайници живеят в парка с площ 117 кв. км, но разрастването на града застрашава това местообитание.

началото на миналия век обхващал цяла Западна Африка – от бреговете на Сенегал до Нигерия.

ПРЕЗ 2016 Г. екип учени достигнали до прозрение (ако и то още да е спорно) за жирафите. Домогаба общото мнение гласяло, че всички жирафи принадлежат към един-единствен вид – *Giraffa camelopardalis*. Но днес генетичният анализ подсказва, че на практика жирафите принадлежат към четири отделни вида. А тези четири вида могат допълнително да се класифицират в пет подвита, включително редкият

В ЮЖНА АФРИКА И НАМИБИЯ ЖИРАФИТЕ СЕ СПРАВЯТ ДОБРЕ. НО В ИЗТОЧНА АФРИКА МРЕЖЕСТИЯТ И КЕНИЙСКИЯТ ЖИРАФ СА СИЛНО ЗАСТРАШЕНИ.

западноафрикански *Giraffa camelopardalis peralta* – светлите, петнисти бежанци, които сега се срещат само в региона Куре в Нигер. Въз основа на тази нова таксономия всички видове с изключение на два подвита се смятат за уязвими, застрашени или критично застрашени, а в цяла Африка популациите са намалели с над 40% през последните три десетилетия, като в света са останали около 110 000 жирафа.

Джулиън Фенеси, един от директорите на Фондацията за опазване на жирафите (ФОЖ), нарича това „тихото изчезване“, тъй като повечето хора приемат, че жирафите се справят чудесно в дивата природа.

Всъщност в някои части на Африка жирафите се справят добре. В Южна Африка и Намибия, където частни ловни развъдници умножават броя на дивите животни и жирафите се ловуват легално, популациите почти са се удвоили през последните десетилетия. Но в Източна Африка мрежестият и кенийският жираф са изправени пред доста по-мрачни перспективи. „Това, което убива жирафите в Южна Кения, са оградите. Те са дори още по-опасни от

браконьерството. Жирафите не могат да прескачат огради, което означава, че ареалът им е фрагментиран“ – казва Артър Муенза, източноафриканският координатор на ФОЖ. Увеличаването на населението, експлоатацията на пасищата и климатичните промени изтласкват добитъка и фермерите към дивите райони и към ареала на жирафите. Междувременно популацията на ротшилдовите жирафи, които се срещат предимно в Уганда, е намаляла с 97% през последните 30 години, което ги прави едни от най-критично застрашените едри диви бозайници в света.

Жирафите в Нигер са дори още по-редки и въпреки това от минимума си от само 49 индивиди през 1996 г. популацията от западноафрикански жирафи се е възстановила до над 600 през последните 25 години. Тяхното забръщане е един от най-големите природозащитни успехи на континента. И също така един от най-невероятните.

Нигер се нарежда на най-последното място от 189 държави според Индекса на човешкото развитие на ООН и опазването на дивите животни по традиция не било приоритет в страната. През 1996 г., след преврат, новият президент на Нигер изпратил армията в шубраците да залови група животни, за да ги подари на президентите на близките Нигерия и Буркина Фасо. Нито един от заловените жирафи не оцелял при операцията, а популацията от западноафрикански жирафи намаляла почти с една трета. Три години по-късно още две животни загинали, след като следващият президент се опитал да изпати подарък на държавния глава на Того.

Ужасната ситуация накарала Нигер да създаде през 2011 г. първата национална стратегия за опазване на природата в Африка за защита на жирафите. Популацията на жирафите в Куре се разраснала, защото браконьерството било почти изкоренено от правителството и липсвали естествени хищници. Но тъй като тя се увеличавала експлозивно с над 11% годишно, конфликтът с фермерите и пастирите изглеждал неизбежен. Станало ясно, че за да може броят на жирафите в Нигер да продължи да расте и популацията да остане здрава, трябва да се създаде втора самелитна популация на ново място.

Кенийски експерти по дивата природа се приближават до мрежест жираф, упоен в резервата за диви животни „Лоисаба“. Те ще прикачат GPS към един от осиконите му – костните издатини на главата, – за да могат учените да го следят като част от план да проследят 250 жирафа в ключови части на Африка с цел да разберат по-добре от колко пространство се нуждаят.

Всичко в анатомията на това създание изглежда сякаш разтеглено до крайност. Това се отнася за прословутия му врат, но също и за невероятното дългите му мигли, краката му (най-дългите сред всички животински видове), очите му (най-големите сред всички сухоземни животни), издължения му череп и особено лилаво-черния му гъвкав език, който може да се подава на повече от 45 см от устата му и сърчно да оголва трънливите акациеви стъбла. Дори сърцето му, което изпомпва кръв на по-голяма вертикална височина, отколкото при който и да било друг сухоземен бозайник, може да е дълго над 60 см, а стените на камерите може да са дебели над 7,5 см.

Жирафът има най-високото познато кръвно налягане сред всички животни и въпреки това някак си успява бързо да спусне главата си от височина 5 м до земята, без да припадне. Понеже им е толкова трудно да стават и да лягат, и тъй като са толкова уязвими, докато са на земята, жирафите изглежда спят на интервали от само по няколко минути. Могат да изкарат седмици наред без вода, като се хидратират само чрез влагата от листата. Били нужни 5 години наблюдения на жирафите в пустините на Намибия, преди Фенеси от ФОЖ да види някой от тях да раздалечава краката си и несръчно да наведе главата си, за да пие от локва.

Ние все още не знаем защо жирафът има толкова дълъг врат. Според еволюционния биолог Никос Сулуниас жирафът е еволюирал на индийския субконтинент и е мигрирал към Африка от Азия преди около 8 млн. години. Най-близкият му жив роднина – оканито, което обитава екваториалните джунгли на ДР Конго – очевидно не притежава дългия врат на братовчед си.

Жирафите са естествени градинари, които изяждат акациите под формата на пясъчни часовници, които се разширяват в горната си част, точно над „линията на опасване“, над която животните не могат да достигнат, така че е логично дългият врат да е еволюирал, за да си отвори хранителна ниша. Но според някои изследователи дългият врат на жирафа всъщност е функция на половия отбор. Основното му предназначение не е търсенето на храна в горните части на дърветата, а

Работници товарят западноафрикански жираф във фургон. По-късно ще го преместят на 800 км до североизточната част на биосферния резерват „Гадабеджи“ в Нигер с цел развъждането на нова популация от този подвид, от който има около 600 екземпляра.

ПРЕЗ 2016 Г. НЯКОИ УЧЕНИ ПОЛУЧИЛИ ПРОСВЕТЛЕНИЕ ОТНОСНО ЖИРАФИТЕ. ГЕНЕТИКАТА РАЗКРИЛА, ЧЕ ИМА 4 ОТДЕЛНИ ВИДА ОТТЕЗИ ЖИВОТНИ, А НЕ ПРИНАДЛЪЖАТ САМО КЪМ ЕДИН.

по-ефективното блъскане между мъжките с подобните им на махала глави, снабдени с много дебели черепи, докато се съревновават за женски. Или може би дългият врат на жирафа служи просто за това да му даде висока гледна точка, за да наблюдава хоризонта за хищници.

Без съмнение свързано с дългия врат на жирафа е и неговото мистериозно мълчание. Жирафите почти никога не издават звуци и не общуват помежду си с каквито и да било сигнали, доловими за човешкото ухо. Мълчанието им е особено странно, като се има предвид, че са социални същества, които живеят в динамично общество. Други видове с подобен тип динамични общества, като слоновете и шимпанзетата,

обикновено са словоохотливи комуникатори. Това е накарало някои изследователи да предположат, че жирафите може да издават нискочестотни инфразвуци, за да си общуват на дълги разстояния (подобно на нискочестотното ръмжене на слоновете), но засега не са открити твърди доказателства за това.

СЛЕД КАТО СТОИ МИРНО в продължение на две минути, женският жираф, който Моркъл улучи със стрелата, изглежда започва да разбира, че се чувства странно. Внезапно тя се отдалечава в галоп от групата, а дългите ѝ крака сякаш летят на забавен каданс.

Пикапът ни тръгва след нея, криволичейки през храсталациите с 30 км/ч, докато